

JEDINO IME OSTAJE

Rodena je u Novom Sadu 1929. godine. Roditelji Mirko i Micika Fuks, rođena Sivak, preselili su se posle Drugog svet-skog rata u Izrael gde je Mirko više godina bio sekretar Udruženja Jevreja poreklom iz Jugoslavije.

Lea Ljubibratić je radila kao profesor engleskog jezika u Novom Sadu. Po penzi-onisanju, sa suprugom Edom učestvovala je u životu novosadske jevrejske zajednice.

Kćerka Milja i sin Ivo žive sa porodi-cama u Americi.

U Novom Sadu familiju Fuks su činile četiri vrlo povezane poro-dice. Ukupno nas petnaestoro. Pre rata je umro deda Robert, a u toku rata ubijeno je osmoro.

Moja majka se, udajom, opredelila za jevrejsku zajednicu prešavši u Mojsijevu veru još pre mog rođenja. Uz postepeno upoznavanje je-vrejskih običaja, unela je u kuću i neke kojima je vaspitavana tokom svog detinjstva. Tako sam ja, do polaska u osnovnu školu, znala za bo-žićnu jelku i uskršnja jaja.

Pohadala sam jevrejsku osnovnu školu, koja se vodila kao držav-na. A kako je bila na dobrom glasu, pohadala su je i nejevrejska deca. Tek tu sam od veroučitelja Boroša naučila običaje i slušala biblijske pri-če koje su mi uvek izazivale suze. Subotom nismo imali nastavu ali smo dolazili u školu koja je bila odmah do sinagoge. Mi smo sinagogu tada

zvali hram. I subotom i na velike praznike, učitelj Boroš bi nam govorio i čitao molitve koje nismo razumeli jer su bile na hebrejskom. Rado smo se šetali po dvorištu dok su neki od naših odraslih bili u hramu.

U to vreme sam iz „Sokola“ prešla u sportski klub „Makabi“. Bavila sam se gimnastikom. Predvodio nas je Aleksandar Gutman, koji nije preživeo rat.

U jesen 1940. upisana sam u prvi razred ženske realne gimnazije. Do tog vremena sam čula iz razgovora starijih šta se dešava u zemljama gde je Hitler već zakoračio svojom nogom, ali sam na početku školovanja u gimnaziji, dok još nije počeo rat kod nas, osetila na svojoj koži fašističku propagandu i njene posledice.

Jednog dana pozvala nas je neka učenica iz višeg razreda da se upišemo u skaute. Družićemo se i ići na izlete. To mi se svidelo jer sam bila jedinica i mnogo mlađa od ostalih u familiji. Otišla sam odmah posle škole da se upišem. Kada sam se vratila kući, to sam saopštila ocu. Rekao mi je, bez mnogo objašnjavanja, da odmah sledećeg dana odem da se ispišem. Kada sam se sledećeg dana pojavila, s vrata su mi rekli da više ne dolazim. Nisam morala ništa da kažem.

Ubrzo posle toga, jedne večeri, otac mi reče da ću biti pozvana kod direktora škole koji će tražiti da nešto potpišem i da potom dođem kući. Već sledećeg dana, mi Jevrejke pojedinačno smo pozivane kod direktora. Kako bi se koja vratila u učionicu, uzela bi svoju školsku torbu i bez reči izašla. Direktor nam je dao da potpišemo neki dokument i nije rekao ništa sem da napustimo školu. To je bila primena „*numerus clausus*“. Prema njemu je određen procenat dozvoljen za upis jevrejske dece u prve razrede srednje škole i na fakultete.

Te jeseni, u oktobru, moj otac je, kao rezervni oficir, pozvan na vojnu vežbu. Boraveći na vežbi, sa koje se nije ni vraćao jer je izbio rat i on potom pao u zarobljeništvo, dao je ostavku na čin rezervnog potporučnika uz sledeće obrazloženje: „Pošto sam odlukom ministra prosvete uvršten u red građana drugog a možda i još nižeg reda, iako su na temelju Ustava svi građani bez razlike na njihovu nacionalnu i versku pripadnost ravnopravni, to se u vezi ove odluke smatram nedostojnim čina rezervnog oficira. Pre podnete molbe dugo sam razmišljao o ovom svom postupku. Ako mi se uvaži ostavka, znam da ću time naškoditi samom sebi, no smatram da i kao redov na kopanju rovova ili tome slično mogu dati svoj doprinos državi. Međutim, postupkom nadležnih vlasti, time što su mi kćer isterali iz škole, nanesena mi je tolika uvreda da držim da ovakvim postupkom prema mojoj porodici vlasti mene ne

smatraju dostojnim građaninom ove države.“ Ovde bih da napomenem i da mi je otac, u jednom pismu iz zarobljeništva, savetovao da učim strane jezike jer, kada se vrati, moraćemo da tražimo drugu zemlju u kojoj ćemo nastaviti da živimo, jer nas u ovoj ne vole.

Tek pred kraj školske godine koja se završila 1. aprila 1941. došao je odgovor i preporuka školi da me ponovo prime.

Vrlo brzo Novi Sad je pao pod okupaciju Mađarske. Već prvih dana bačena je ručna granata na očevu garažu, a prodavnica automobilskih delova je opljačkana. Majka i ja ostale smo bez egzistencije.

Usledile su nevolje. Odmah te 1941. trebalo je da napustite Novi Sad svi koji nisu živeli u njemu pre 1918. godine. Tako su u tadašnju Nezavisnu Državu Hrvatsku krenule dve naše porodice, a dve su ostale. Ta prva odluka moje majke da ne poštuje naredbu, spasila me je logora u Hrvatskoj, u kojem su stradale moja baka Sofija i stričeva supruga Vali. Baka nije mogla da hoda i, kada je otac u zarobljeništvu pitao komandanta logora zašto mu više ne stižu pisma od majke, ovaj mu je odgovorio da je dotučena kundakom. Stric Nikola-Niki je pobjegao u Italiju i to mu je spasilo život. Očeve dve sestričine, Mira (1920) i Ljerkica (1923) ilegalno su se vratile. Posle maltretiranja Ljerkice u novosadskom zatvoru „Armija“, obe su januara 1942. bačene pod led Dunava prilikom pokolja nazvanog „Racija“. Potom su njihovi roditelji, Feliks i Ana prešli ilegalno u Budimpeštu.

Pod okupacijom Mađarske nije bilo lako živeti. Sin moje tetke Jelke, Đorđe Barta (1921) odveden je u radni bataljon (munkaši). Nije se vratio. Navodno, bio je ubijen. (Svakog časa bili su apeli – zborovi i ako se nešto desilo što nije bilo po volji fašistima, oni su svakog desetog iz stroja streljali).

Nastavila sam školovanje. U početku sam se družila sa devojčicama iz razreda. Sve više sam bila upućena na druženje samo sa jevrejskim devojčkama i mladićima. Uspeli smo da pročitamo mnogo knjiga, i to onih koje su smatrane naprednim. Leti, pošto je na ulazu u kupalište „Štrand“ pisalo „Zabranjen ulaz za pse i Jevreje“, mi mladi, koji smo slučajno izbegli Raciju, odlazili smo na Ribarsko ostrvo.

Došla je i 1944. U martu nemačka okupacija, a u oktobru njilaši. Tada je počeo pravi zamah repa fašističke aždaje. Počele su deportacije Jevreja. Majka me je po treći put spasila (drugi put je bilo kada je, za vreme Racije, žandarima koji su nam upali u kuću, pokazala neku svoju staru krštenicu) jer me je sakrila pod stepenište jedne kuće u susednoj ulici. Čim je prestalo skupljanje Jevreja radi odvođenja u koncentracione logore, ona me je odvela u Pečuj (Pécs), kod neke daljnje rodake

koju dugo nije ni videla ni čula. Tamo sam ostala mesec dana. Najveći deo vremena pravila sam se da spavam na sećiji u kuhinji, tako da nisam morala da razgovaram sa njom ni sa njenim mužem železničarem. Posle mesec dana, majka je došla po mene i odvela me u Budimpeštu. Svakog meseca smo menjale stan, a najčešće smo se nastanjivale po periferiji, u Šašhalomu (Sashalom), Maćašfeldu (Mátyásfold), Rakošfalvi (Rákosfalva).

LEA, pre isključenja iz gimnazije, 1940, i otac MIRKO FUKS, decembra 1948, pre iseljenja u Izrael

Tada više nisam bila devojčica koju je majka mogla lako da zadrži kod kuće. Nisam mogla samo da se pasivno skrivam. Krenula bih malom železnicom „Hev“ u Budimpeštu. Prvo sam nabavljala cigarete za teču Feliksa pa išla u kuću pod žutom zvezdom (Csillagosház) do njega i teta Ane. Tamo sam malo pričala. Jednog dana mi je rekao da će da mi daje džeparac dok mi je otac u zarobljeništvu. To je bilo dirljivo, jer on više nije imao svoje dve kćerke kojima je to mogao da daje. Tako sam svakodnevno mogla da kupujem kartu za železnicu, a u tramvajima sam se nekako provlačila ulazeći na zadnja vrata i probijajući se do prednjih kako bih mogla da izađem da me kontrola ne bi uhvatila bez karte. Onda bih sačekala sledeći tramvaj i uradila isto sve do Terezkeruta (Terezkörut), gde sam odlazila u jednu kuću sa zvezdom, kod svoje školske drugarice Vere Pik. Često sam usput, sa nepoznatim ljudima, zbog vazdušne uzbune morala da odlazim u podrume dok konačno ne bih stigla i do Vere. Obe smo maštale o budućem životu, pogotovu ona jer je čitala literaturu koja joj je budila maštu.

Jednog dana, ispred Verine zgrade, zaustavila me je jedna starica sa zvezdom i upitala gde u blizini ima klupa da sedne da se odmori. Uhvatim je pod ruku i krenem sa njom u pravcu jedne klupe, kad se na mene okomi neka žena sa kišobranom. Počela je njime da mlatara po vazduhu i viče: „Kako možete da pomažete jednoj Jevrejki?“ Starica mi

reče da bežim, a ja joj rukom pokazah pravac ka mestu gde se nalazila klupa. Već se okupilo više ljudi oko žene koja je vikala. Otrčala sam sve u cik – cak, iz jedne pobočne ulice u drugu, dok nisam posustala i usudila se da se okrenem i pogledam u gonioce. Nije bilo nikoga.

Samo posle nekoliko dana, udoh kroz širom otvorenu kapiju zgrade. Vidim sve ukućane, pa i Veru među njima, sa zavežljajima u rukama kako stoje postrojeni, a pored njih žandari sa isukanim bajonetama. Nisu mi dali da pridem. Vera mi je doviknula da idem u Vadas ulicu (Vadász utca), do švajcarskog poslanstva i zatražim potvrdu da je pod njihovom zaštitom. Istog časa sam počela da trčim. Kad sam stigla do Vadas ulice, bila je krcata ljudima koji su došli sa istom namerom kao i ja. Nije mi preostalo ništa drugo nego da se kroz tu masu ljudi probijam kao šilo i vičem da moram to da radim jer je ona već u redu za odvođenje. Kada sam uletela u poslanstvo, jedan mladić je silazio niz stepenice. Rekoh mu šta mi treba. Odmah se vratio na sprat i pojavio se sa papirom koji sam tražila.

Opet trčeći, vratih se do Verine kapije. Još uvek su bili tamo. Savih papir i uleteh u široki hodnik, bajoneti se uperiše prema meni, ali sam ugurala papir Veri u šaku. Opet izletim i trčeći odem do ugla, pa onda preko, na drugu stranu ulice. Sakrila sam se iza jedne trafike da osmotrim da li se nešto komeša posle mog bežanja. Valjda zato što su videli da sam devojčica, nisu krenuli da me gone.

Vera je primljena sa ostalom decom, koja su imala potvrdu, u jednu zgradu pod zaštitom. Ja sam je i tamo posetila. Rekla mi je da se priča da neće moći još dugo da ih drže. Dala sam joj svoju novu adresu. Nisu prošla ni dva dana, a pojavila se Vera sa Helenom, devojčicom iz iste kuće. Trebalo je da ih sakrijem. Čovek koji mi je dao smeštaj bio je veoma ljut jer je prihvatio samo da skloni mene, ali je pristao da i one prenoće. Sve tri smo se smestile na uzani krevet. Za sebe znam da cele noći nisam oka sklopila, razmišljajući šta ću sa njima dvema, dok su se one sasvim prepustile mojoj brizi, a možda su i zaspale. Rano ujutro, počela sam da ih pripremam za izlazak na ulicu. Smislila sam da ih opremim kao da su seljančice i krenula sa njima železnicom za Šašhalom. Tamo sam poznavala jednu ženu, Nemicu i njenu kćerku. Ta žena je imala muža Jevrejina, a pripadali su nekoj sektu. Sa njom sam mogla otvoreno da razgovaram i ona je primila obe devojke. Obe su preživele rat. Vera se iselila u Izrael i uvek žalila što i ja nisam došla, a za Helenu ne znam. Ženi iz Šašhaloma sam se celog života u mislima zahvaljivala na dobroti, ali nikad nisam imala snage da je posle rata posetim.

Često sam odlazila do moje tetka Jelke, koja je sa svojim mužem Jožijem i kćerkom Verom došla u Peštu. I oni su živeli u jednoj kući sa zvezdom, a to je svuda značilo da je po stanovima bilo nabijeno mnogo ljudi. Stanovi nisu mogli da se uredno održavaju tako da je u njihovoj sobi, na podu, bilo mnogo šerpi u koje je kapala voda koja se probijala kroz plafon usled jesenjih kiša. Kod Feliksa i Ane zidovi su bili puni stenica koje su noću padale na ljude. Moja draga tetka Jelka, očeva sestra, veoma se brinula zbog toga što ja tako slobodno, bez zvezde, idem kroz Peštu. Brinula se što nemam odeću i obuću za kišne i zimske dane.

I njima se desila tragedija. Posetili su roditelje Verinog muža, Andrije Mikeša. Tom prilikom su u stan ušli njilaši, vezali ih po dvoje i povelili prema obali Dunava. Licem su bili okrenuti prema reci. Rafali po nogama su ih samo oborili u reku tako da su počeli da se dave. Vera je usput, dok su vođeni ka Dunavu, rekla mladiću za kojeg je bila vezana da pokušaju da olabave povez. To im je uspelo tako da je Vera, prilikom pada u vodu, mogla da dopliva do obale kada su njilaši već bili otišli. Među davljenicima je pronašla svoju majku koja je davala znake života. Pregrizla je kanap kojim je ova bila vezana i dovukla je na obalu. Tada je puzeći, jer od zadobijenih rana nije mogla drugačije, krenula od kuće do kuće da traži pomoć. Međutim, niko nije hteo da joj pomogne. Poslednjom snagom uspelo joj je da puzeći stigne do zgrade Jugoslovenske ambasade. Tamo je pružena prva pomoć i jednoj i drugoj a potom su bile smeštene u dve različite bolnice. No, tetka Jelka nije imala snage da se bori da prezdravi i tako smo je izgubili.

Februara 2001, ravno posle 56 godina, bila sam sa suprugom u vrtu velike sinagoge u Budimpešti da bismo se poklonili senima stradalih Jevreja, među kojima i moje drage tetke Jelke. Tom prilikom sam zapisala: „Vrt je senovit i u ovo doba godine, vlažan i hladan. Staze su posute šljunkom, nema humki, samo ravno razdrljena zemlja, uokvirena u velike pravougaonike ciglom, a na njih su naslonjene ploče, jednostavne, sive, četvorougaoone, od granita, ispunjene imenima, godinom rođenja i smrti. Neko nije dobio ploču zbog toga što nije imao nikoga od rodbine da to uradi, ili zato što je neko od još živih mislio da to nema nikakvog smisla, jer nije mali broj onih za koje se ni ne zna gde su im zemni ostaci. To je, možda, pogrešno jer je ime makar zapisano na kamenu jedini znak da je nekada živio.

Svake godine, obeležavajući dane „Racije“ na obali Dunava, govorila bih u sebi, a i svojim, koliko bi mi život bio drugačiji i sadržaj-niji da su moji najbliži iz familije i moji školski drugovi preživeli rat...